

Műveltségintegráció és oktatás

Gyakoriak azok az egybehangzó állásfoglalások, amelyek a szellemiség nagyfokú differenciáltságának megszüntetését sürgetik, a szemléleti szintézis időszerűségét hangsúlyozzák. Németh G. Béla kultúrintegrációs modellt kínáló írása (VALÓSÁG, 1981. 4.) példázza, hogy a helyzet bonyolultságát részletező hozzászólásoknál építőbb az az állásfoglalás, amely a kritikai helyzetelemzés figyelembevételével nem vizsgálja a triviális(-nak „köztudott”) alternatívákkal való szembenézésről. Németh a szocialista társadalmak kultúrintegrációs esélyeként a fejlődéselvű történetiség értelmező tudatosítását jelöli meg. A történetiség mibenlétének tisztázása társadalmi feladatából az oroszlánrész az olyan oktatásrendszeré, amely hajlandó saját céljelvi átértékelésére. A szerző két jelenségcsoport tényeinek szentel figyelmet. Az egyik azzal a sokat emlegetett szociológiai mutatóval függ össze, amely szerint az iparosodott társadalmak értelmiségének száma abszolút értelemben és a lakosság egészéhez viszonyítva is nagymértékben nő. Ezzel a tendenciával jár együtt a megosztottság, a vertikális és horizontális elszigetelődés; a különböző szakmai csoportok elszigetelődését keresztjezi a társadalmi-jövedelmi rétegződés, amely az egyes szakági csoportokat függőlegesen metszi, a különböző csoportok szociális-pénzügyi szintjeit pedig egymáshoz közelíti. A szakképzettség ismerve szerinti függőleges rétegződés csak akkor szatóttve, ha párosul a szociális-pénzügyi rétegződéssel. A szellemi foglalkoztatottságú, „akadémiai” réteg mellett a társadalmak rendszerint kitermelnek egy technicista tevékenységű feltörekvő réteget, amelynek akadémiai képzettsége nincs ugyan, de jövedelmi szintje, társadalmi státusa is egyenlő vagy magasabb, mint az akadémiai képzettségű átlagé. Indokoltnak tűnhet tehát egyes „társadalomformáló készségű értelmiségi csoportok” igyekezete, hogy a differenciálódást integráló tényezőkkel ellensúlyozza.

„A szocialista társadalmak rohamosan iparosodó társadalmak.” Számolnunk kell tehát némi társadalmi differenciálódással, és figyelmet kell szentelni az ágazatiság ellensúlyozását célzó spontán vagy tudatos törekvéseknek. „Mivel azonban ezek a társadalmak határozott célelvék és célértékek jegyében távlatra tervezett művelődéspolitikával rendelkeznek, e differenciálódás s a vele együtt járó elkülönülés ellensúlyozására [...] törő törekvések másképp jelennek meg [...], mint a tőkés berendezkedésű társadalmakban — mind szervezet, mind módszer, mind és főleg tartalom tekintetében” — írja Németh G. Béla.

Milyen tapasztalatok teszik időszerűvé mégis a kultúrintegrációs imperatívuszokat? A választ a második jelenségcsoport tényei kínálják. Az értelmiség egy része valószínűleg „nincs felkészülve [...] sem összességében, sem egyedeiben, hogy a történelmi belátás és átlátás kellő szintjén [...] maga érzékelyen rá e kérdésekre, és maga dolgozza fel őket, elválasztván a napi járulékosat a távlati lényegestől”. A szocialista társadalmak körülményei között a nemzeteket átfogó ideológiai átnevelésben az emberi törekvések formálása céljával „szuggesztív szókapcsolatokat” (Szczepeánski) megfogalmazó értelmiségi csoportok szerepe jelentős. A szerző kérdése: képes-e az értelmiség a jelzett szerep betöltésére? Egyrészt a szemléleti szétaprozottság, másrészt a tudományosság megszigorodott kritériumai nem tesznek lehetővé mást, mint egy-egy (többnyire divat manipulálta) kérdésnek való-ságos arányaiból kiszakított lereagálását többnyire „tüneti, érzelmi, vallomásos, emlékeztető, hittevő, csoport, ellencsoport, csak azért is, csak azért sem szinten”.

Az értelmiségi szerep minőségi változásával függ össze, hogy a hagyományos életforma-minta, ideálállító szerep újratermelődik; a gondolkodásmód, az érintkezési formák, a társalgási szokások, egyszóval a műveltség reprezentálásának vonatkozásában a követni való példa statuálását az értelmiség végzi a felemelkedni igyekvő rétegek számára. Ha azonban a példát az értékorientáció és a célv funkcionális zavarai terhelik, akkor hagyományozásbeli zavarokkal kell számolnunk. Ezen a ponton nyer jelentőséget a rohamosan szakosodó értelmiség műveltségbeli integrációjának sürgető kérdése.

Németh szerint az integráló tartalom tekintetében „egyik legfőbb kritériumnak a történetiség tudatosítását lehet és kell tekinteni: gondolati szintű, értelmező

igényű, polcseleti értelmű tudatosítását". A szocialista társadalmak ember- és világ-magyarázata ugyanis tudatosan is szekularizált, világi lényegű. Az evilági világ-magyarázatok központi kérdése pedig a történetiség és a hozzá való egyedi és kollektív viszony mibenlétének a tisztázása. „A történetiség tudatosítását sokféle módon, sokféle eszközzel lehet megvalósítani. Az egyik leghatékonyabbnak, az egész társadalom minden tagját valamely fokig elérőnek, az egész élet minden mozzanatára valamely mértékig kiterjeszhetőnek azonban alighanem a művelődéstörténet eszközeit és módszereit kell tekinteni.“ Hogy a művelődéstörténet vonatkozásában van-e viszonylagosan önelvű célkitűzés, Németh három oldalról kísérel megközelíteni.

1. Az első, fogalomtisztázóul jelenségtaninak mondott közelítésében előzetesen a kultúra fogalmát járja körül. Szerinte a kultúra fogalmához hármas jelentéstartalom kapcsolódik. Egyrészt a magyarítás eredményeként többnyire szinonimaként használt művelődést, műveltséget jelöli, másodsor a szellemi műveltség értelmében használatos, harmadsorban pedig, a természettudományos szaknyelv hatására anyagi gyűjtőnévként élünk vele. Ez a hármas tagolódású jelentéstartalom „mindazt a tevékenységet és módot, mindannak a tevékenységnek és módnak az eredményét, amelyen át az ember szellemi-lelki és materiális értéklehetőségeit világából és világában önmagából kifejti és megalkotja, megsokszorozza és felhalmozza“.

A fentiekből következik a kultúra történeti jellege, célulv tevékenység volta. A célulv vonatkozásig egyebek közt a materiális és szellemi közeg lényegi szerkezetének keresésére is, amelyben a tevékenység megvalósul, a tevékenységnek értékteremtésre és értékfordozásra alkalmas szerkezetet való alkotására, és — ami a társadalmi gyakorlat szempontjából megkülönböztetetlen fontos — a két szerkezet egymásba illesztését, adekvációját célzó törekvésekre is.

2. Második, származási közelítésében a tanulmány azt szándékszik tisztázni, honnan eredeztethető történetileg az egyetemesség igénye. „A törzsi [...] monda-áthagyományozó rendszert csakugyan szölt mindenről, amit a maga célulve kibontakoztatása szemszögéből fontosnak tartott.“ Am a történetiség mibenlétének elvonatkoztató általánosítását célzó összegezekes iránt akkor kezdett számottevően megnőni az igény, amikor ez — a XVIII—XIX. század fordulójának nagy változásait követően — már nem számíthatott komolyan vehető tudományos vállalkozásnak. Az empirizmus, majd a pozitivisták tudományosság irány- és módszerszabó intoleranciája a művelődéstörténetnek csak egy-egy jól körvonalazható, uralkodó területén engedett az egyetemesség igényének, mígmen Diltthey korszakélményteóriája utat nem nyitott a részt az elvont, általánosított *egyetemes* felől közelítő polgári törekvéseknek. De e törekvések követőinek „a reális tényt, a konkrét történetet, a materiális mozgatókat gyakran figyelmen kívül hagyó, mellőző eljárás: szinte következményszerűen emelte „az alanyi élmény táplálta spekulációkra [...] maszkodó történetpszichológiái és kultúrlélektani konstrukciók mutatók általánosságait a reális okságú és összefüggésű materiális-szellemi folyamatok fölé“. A újkorai természetfilozófia kezdeteivel egyidejűleg a tudományos ismeretek reális szerelvív szisztematizációja jutott hasonló sorsra Schelling, majd Hegel azt a törekvései révén, hogy a szisztematizációt a fejlődés elvével összeegyeztesse. Újkorban egyrészt a marxizmus egyetemes változásstruktúrákban való történeti gondolkodásmódja, másrészt az a tévhit, amely a marxista történetnézést a művelődés szellemi-lelki tagadójaként tünteti fel, külön-külön a pozitívizmus ellenirányzatai kiváltotta érzékenység körülményei között tett jelentős befolyásra.

3. Az oktatás hagyományosan újratermelő gyakorlati szerelvív a „világértelmezést eleve és direkten magukba foglaló történeti tárgyak“ művelődéspolitikai alárendeltségük folytán s — főleg — a maguk szakági voltában éppen arra képelenek, amire a gyakorlat perspektívájába illesztetten hivatottak volnának: „az egyes szakterületek eredményeit a történelem egyetemes folyamatába az összefüggések rajzával úgy beépíteni, hogy e szakterületek változásrajza a történetiség bölcseleti értelmű egyetemességét bírja sугallni, megfoghatóvá tenni.“ A másik alternatíva pedig, az egyetemes történeti munkák olvasása még tájékozott, megbízható közvetítők feltételezésével sem lehet megfogalmazható társadalmi feladat.

A történeti előzmények (Brassai és Németh László) tapasztalatainak, valamint korunk adottságainak a figyelembevételével az első számú feladat a pedagógus- és művelődési szakembert képző felsőoktatás olyan átértékelése, amely a szakszerűség mellett lehetővé teszi — egy-egy korszak anyagi-szellemi műveltségének lényegi megismerése útján — a történetiség lényegére való ráérezést, azt, hogy ennek alapján a hallgató más korszakokban is, a maga korában is ráérezzen annak mibenlétére: „Hogy [...] a történelmi vállalás biztosítékát ne szokások, vélekedések, viselkedésformák változatlan fönntartásában, konzerválásában, fetiszizálásában lás-

sa, hanem a folyton szükséges változások lehetséges változatai közül a legjobb [...] melletti érzelmi-érzelmi döntés képességében."

A középiskolai szaktárgyak vonatkozásában az elvárások az illető tárgyaknak az egyetemes fejlődés történetébe való beillesztésére, valamint azokra a módokra vonatkoznak, amelyek az illető tárgyak kereteiben a történetiség egyetemes jegyeit, karakterét felmutathatják. Mindennek feltétele és egyben a művelődéstörténeti oktatás eredményességének kritériuma, hogy az általános tárgyaknak egymáshoz és a szorosan vett szaktárgyakhoz való viszonya megnyugtatóan tisztázódjék, és arányosan rendeződjék.

Salat Levente

AZ ANYANYELVI NEVELÉS TARTALMA ÉS FELADATAI (Magyar Nyelvőr, 1981. 2.)

Az anyanyelv mindenfajta képzés alapja; oktatása ma, a tudományos-műszaki forradalom korában különösen előtérbe került világszerte. Az ismeretanyag ugrásszerű megnövekedése: az információrobbanás nem csekély terhet ró a nyelvre. A gyors változásokhoz való igazodás, a hajlékonyság erénye sohasem volt oly „keresett cikk”, mint manapság. Ahhoz, hogy a nyelv jól „szolgáljon”, s ne hagyjon cserben bennünket, elsősorban az szükséges, hogy mi, a társadalom, a társadalmat alkotó emberek törődjünk vele. Oktatása — minősége, tartalma, a hozzá való viszonyulás — tehát kulcsfontosságú. Szerte a világon kísérletek folynak az oktatás átszervezésére, új utak keresésére. Az új befogadásának képességét, az arra való hajlandóságot nem nélkülözheti maga a nyelvi oktatás sem.

A *Magyar Nyelvőr* legutóbbi számában Benkő Loránd az anyanyelv-oktatás néhány időszerű kérdését veti fel, s tartalomra gazdagításának, kitágításának, szelvényezésére korszerűsítésének fontosságát hangsúlyozza. Előljáróban leszögezi, hogy az anyanyelvi oktatás mint iskolai tanterv egy nagymértékben eltér a többi tárgytól egyrészt abban, hogy a tanulók mindennapi gyakorlatához: az élőbeszédhez és az íráshoz kapcsolódik, életük állandó velejárója, másrészt abban, hogy a magyartanár egymaga képtelen ellátni a nyelvi nevelés feladatkörét, hiszen az anyanyelv használatát egy sereg más tényező is befolyásolja: az iskolán belül a többi tantárgy nyelvi színvonala, iskolán kívül pedig sok-sok egyéb tényező. Számolnia kell például az egész társadalom nyelvi hatásával, olyan fontos tényezőkkel, mint a család, a baráti kör, a tömegkommunikációs intézmények. Mindezzel korántsem csökkenti a magyartanár ez irányú felelősségét, csupán arra figyelmeztet, hogy bőven jut belőle másoknak is. A közöny, nemtörődőmség negatív hatásának ellensúlyozása megint csak az iskolára hárul, noha a nevelés

sem mindenható: igazi eredményt csupán társadalmi összefogástól, valamennyi művelődési tényező együttműködésétől lehet elvárni.

A magyartanár nevelőmunkája közben nem tevéstheti szem elől tehát azokat a tényezőket, amelyek az anyanyelv használatára hatnak, vagyis a társadalmi-művelődési körülményeket, a társadalmi magatartásokat. A modern élet jelenségei iránt oly fogékony tanulóifjúság nyelvszemlélete irányításának, nyelvi magatartása befolyásolásának, kétségtelen, ő a legfontosabb letéteményese. Rohamosan változó világunk, a gyorsuló idő, az életmód átalakulása kedvező és kedvezőtlen nyelvi hatásokat egyaránt előidézhethet. Az idő utáni hajzában rövid, szabatos — tehát gazdaságos — kifejezőmódra is törekedhetünk, ugyanígy azonban a nyelvi pongyolaságnak, a hevenyészett előadásmódnak, a közhelyek használatának is engedhetünk. Számolnunk kell a humán műveltség-elemek visszahatásának kedvezőtlen hatásával. A „társadalmi, történelmi, irodalmi, földrajzi, szociológiai, etikai stb. műveltségi hiányokról van itt szó, amelyekkel a nyelvi műveltség korszerű tudásanyaga megannyi szállal érintkezik, s amelyeknek a hiányában korszerű nyelvi műveltséget felépíteni bajosan lehet. E tekintetben az egyetemes emberi műveltséggel kapcsolatos ismeretekről éppúgy szó van, mint a nemzeti műveltség elemeiről. Az utóbbiak hiánya csupán azért súlyosabb, mert anyanyelvi kultúránk elsősorban hozzájuk kapcsolódik.” (Ilyen körülmények között azon sem lehetne csodálkozni, ha a nyelvi igényesség lényegtelen, harmadrangú tényezővé válnék.)

A műszaki, természettudományi, de a társadalomtudományi szaknyelv is, rövid idő alatt óriási mennyiségű új szóval töltődött fel, s ezek a szaknyelvi elemek elárasztották a köznyelvet, ami sokszor bizony „megemészthetlenné” teszi a közlés tartalmát, gátolva így a műveltség közkinccsé válását. Ezzel szoros összefüggésben kell megemlítenünk a nyelvi arisztokratizmusba torkolló mértéketlen idegenszó-használatot, a nyelvünk és helyesírásunk formarendszerébe nem il-

lő idegen szavak, nevek áradatszerű jelenkezését.

A tömegközlés intézményei az anyanyelvhasználat különböző szintjeit képviselik. A nyelvi fejlődés szempontjából természetesen nem közömbös, hogy melyik szintnek van tömeghatása. Nem mindegy az sem, hogy a tanulóíjjúság milyen nyelvi befolyásra érzékenyebb: klasszikusaink magas esztétikai igényességű alkotásai, vagy a slágerszövegek sablonjai irányítják ízlését. A kifejezés frissítése végett, az újdonságra törekvés érthető, elfajulásának azonban már korántsem örvendhetünk. Divattá vált a fiatalok között az útszéli hangvétel, a trágárság: az alacsonyrendű gondolkodás és ízlés nyelvi kifejeződése.

Az iskolai anyanyelvoktatás tartalmát, ismeretanyagát a nyelvi-nyelvészeti problémáitát messze meghaladva kell értelmeznünk: ismeretanyagába „az anyanyelvi tudatot formáló és készséget megalapozó társadalmi-művelődési érdekű, szempontú tematika egész rendszerét, széles körét” be kell építeni. Ezek után Benkő Loránd felsorakoztatja azokat a kérdésköröket, amelyek véleménye szerint helyet követelnek maguknak a tananyagban — a szorosan vett nyelvoktatáson kívül. Íme néhány közülük: az anyanyelv ismerete és használata mint az emberi tevékenység legfontosabb megnyilvánulása; társadalmi szerepe; a nyelv változásaival összefüggő történeti látásmód kialakítása; a nyelv belső rétegződése, a nyelvi rétegek helyzete, egymáshoz való viszonya; a nyelv mint az esztétikum forrása; nyelv és etikum — a nyelvi magatartás és a társadalmi magatartás összefüggése; a nyelv mint a hagyományok életetője; tudatos nyelvhasználat; az anyanyelv kérdéskörétől elválaszthatatlan társadalmi, történelmi, művelődési problematika ismerete.

Az anyanyelvi oktatásnak ezek az új igényei korszerű szemléletet követelnek. Az önművelés ehhez nem elég; a tanári továbbképzésnek a jelenleginél jobb, intézményesebb, átfogóbb kiépítésére van szükség: ez az előrelépés alapja — hangsúlyozza a cikk írója. Minthogy az anyanyelvi nevelést nem lehet kiszigetelni a társadalmi közegből, igen nagy szerepe van a közvélemény anyanyelvi tematikájú tájékoztatásának, az idevágó ismeretek terjesztésének. Magasabb szintre kell emelni a nyelvművelést, fokozni hatékonyságát, hiszen „nem lehet magas szintű iskolai anyanyelvi képzést teremteni úgy, hogy az a kör, milió, amiben élünk, nyelvileg, anyanyelviileg műveletlen vagy legalábbis alacsony szintű. Ez a kontraszt csak akkor oldható föl, ha egyszerre, minden fronton próbálunk a nehézségeinken túljutni.”

Sz. I.

WILLIAM SAROYAN HALÁLÁRA
(Time, 1981. 22.)

Meghalt korunk egyik legismertebb amerikai írója: William Saroyan. Magabiztosságát, jellemét jól tükrözi egy közszájon forgó anekdota. 1934-ben Bennett Cerf, a híres amerikai kiadó az egyik San Franciscó-i szállodában tartózkodott, amikor arról értesítették, hogy egy fiatalember, aki magát a világ legnagyobb írójának nevezi, a hallban várja, mire a kiadó habozás nélkül ezt mondotta a hírt hozó fiúnak: „Mondja meg Saroyan úrnak, hogy azonnal jöjjön fel ide.”

Néhány nappal halála előtt magabiztosan jelentette ki: „Mindenkinek meg kell halnia, de én mindig azt hittem, hogy az én esetemben kivételt tesznek.”

William Saroyan 1908-ban, a török megszárlás elől Amerikába menekült örmény család gyermeke volt. Apja korai halála után árvaházba került, majd mint táviratkihordó kapott alkalmazást. Ekkorri élményeinek visszhangja ismerhető fel a *The Human Comedy* (Az emberi vigjáték) című darabjának jó és rossz híreket szállító fiatalemberében. Írói hírnevét *The Daring Young Man and the Flying Trapeze* (A merész fiatalember és a repülő trapéz) című rövid elbeszéléssel alapította meg.

Írásai „az utcák és az épületek felszíni igazságát, a valóság hétköznapi igazságát” hirdették. Ezért első elbeszéléseiből a válság sújtotta amerikai kiskorú ember biztatást és bátorítást merített. Aszfaltszagú romantikájának azonban volt társadalomkritikai oldala is. 1940-ben a *The Time of Your Life* (Életem napjai) című darabja a Broadway nagy sikert aratott, és felajánlották neki a Pulitzer-díjat, amelyet az író azzal utasított vissza, hogy a „business” felől nem lehet megítélni a művészetet. Mint hollywoodi forgatókönyvíró sokat vesződött a stúdiók vezetőivel, de megalkotott egy jellegzetes figurát, a hétköznapi karakán jellemét. A szerencsejátékok és az ital hozzájárultak házasságának felbomlásához, és vagyonát is felémésztették. 1958-ban 50 000 dollár adóhátralék miatt Párizs egyik munkásnegyedébe költözött. A hatvanas években több komor hangú emlékiratot adott ki: *Not Dying* (Nem meghalni), *Say Hello to Everybody* (Köszönj mindenkinek). Az 1963-ban írt *Boys and Girls* (Fiúk és lányok együtt) című regényében sivár képet fest a házasságról.

A háború utáni kritikusok nem lelkesedtek Saroyan fanyar szentimentalizmusáért és darabjainak nyugtalan vitalitásáért. Sok elbeszélésének élénk könyvedsége és igazsága azonban továbbra is ihlető forrása a fiatal íróknak.

Sz. E.